

СТРУКТУРА ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ЧЛЕНІВ ГРОМАДСЬКИХ ФОРМУВАНЬ ДО ОХОРОНИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ

УДК: 159.9:355.2

І. Е. Ковальська

Стійка тенденція розширення класу екстремальних чинників суттєво активізує проблему психологічної готовності людини до діяльності, яка характеризується особливими умовами перебігу. До таких видів діяльності належить і діяльність громадськості, що задіяна в охороні державного кордону (ОДК). Високий рівень соціальної, юридичної та моральної відповідальності, складність оперативної обстановки, фізичні навантаження, наявність міжособистісних конфліктів – це не повний перелік тих чинників, які зумовлюють психологічну напруженість громадських помічників прикордонників і, як наслідок, впливають на ефективність та надійність їх оперативної діяльності.

Питання психологічної готовності людини до різних видів діяльності у вітчизняній науці та практиці вивчали В. І. Барко, А. М. Большакова, Г. С. Гребенюк, С. М. Кучеренко, С. Д. Максименко, В. А. Моляко, Б. М. Олексієнко, Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін, О. В. Тімченко, М. І. Томчук, І. М. Чорна, В. В. Ягупов та інші.

Однак, як показує аналіз наукових праць [1; 2 та ін.], предметом дослідження яких є готовність людини, на сьогодні існує неоднозначне тлумачення структурної моделі цього складного феномена, тому в контексті зазначеної проблеми постає завдання – розкрити структуру психологічної готовності членів громадських формувань (ГФ) до ОДК.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що вчені по-різному підходять до визначення структурних компонентів психологічної готовності людини до різних видів діяльності.

Одні дослідники вважають, що структуру психологічної готовності до діяльності утворюють два структурних компоненти (В. І. Барко, В. А. Моляко), інші – обстоюють думку її трикомпонентної структури (С. М. Будник, І. В.

Платонов, М. І. Томчук та ін.). Третя група дослідників (О. М. Бандурка, С. П. Бочарова, О. В. Землянська, Т. М. Траверсе, В. В. Ягупов та ін.), поділяючи погляди М. І. Дьяченка та Л. О. Кандибовича [3], переконані, що психологічна готовність особистості вміщує таких чотири компоненти: а) мотиваційний; б) пізнавальний; в) емоційний; г) вольовий. Деякі науковці схиляються до більш диференційованої структури цього складного утворення психіки (Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін, О. В. Тімченко та ін.). Колектив авторів підручника “Екстремальна психологія” вважає [4], що структурно-психологічна готовність і психологічна витривалість, яку вони ототожнюють із завчасною готовністю, складається з таких психологічних компонентів: мотиваційного, емоційного, вольового, пізнавального, інтелектуального та моторного.

Аналізуючи своєрідність компонентної структури психологічної готовності, яка описується дослідниками, можна зазначити, що, незважаючи на певні розбіжності науковців щодо виділення структурних компонентів, вони одностайні в тому, що її структурне наповнення визначається змістом та умовами конкретної діяльності.

Оскільки діяльність членів ГФ з ОДК характеризується особливими умовами перебігу, на нашу думку, найбільш придатною структурою психологічної готовності є структура, що об'єднує в собі такі компоненти: мотиваційний, когнітивно-операційний та емоційно-вольовий.

Ураховуючи думку цілої низки науковців щодо сутності мотиваційного компонента готовності особистості до діяльності [1; 2 та ін.], мотиваційна готовність членів ГФ до діяльності у сфері ОДК повинна розглядатися лише в контексті теорії мотивації діяльності особистості взагалі.

Мотив переважно розуміють як спонукання до діяльності, пов'язане із задоволенням потреб суб'єкта її виконання [5, с. 7]. Однак, як справедливо зазначав К. М. Корнілов, потреби є вихідними, але далеко не єдиними мотивами людської поведінки. “Досить важливу роль в мотивації наших дій відіграють почуття, інтереси, схильності та, що особливо важливо, – наш світогляд, наші погляди й переконання, наші ідеали, яким ми підпорядковуємо нашу поведін-

ку” [6, с. 320]. Подібний підхід за своєю сутністю формулюється також у статті Б. Ф. Ломова “К проблеме деятельности в психологии”, де мотив трактується як відображення потреби, а бажання, почуття обов’язку, інтерес, стимули та ін. – як можливі форми відображення потреби [7, с. 12–13].

Проте діяльність людини у більшості випадків є полімотивованою, тобто визначається не одним мотивом, а їх сукупністю. Зазвичай сукупність спонукальних факторів, що викликають активність особистості й зумовлюють спрямованість її діяльності, позначають терміном “мотивація” [5, с. 7].

Як справедливо зазначав Є. М. Клімов, дослідження мотиваційних компонентів праці насамперед передбачає відповідь на запитання: чому люди виконують ту чи іншу роботу і що вони хочуть отримати від неї [8]. Є. П. Ільїн виділив три групи мотивів трудової діяльності: спонукання суспільного характеру; отримання матеріальних благ; задоволення потреби в самоактуалізації, самореалізації [9, с. 270].

Однією з особливостей діяльності членів ГФ у сфері ОДК є її добровільність [10]. Добровільні громадські помічники прикордонників не отримують матеріальної допомоги у вигляді заробітної платні, проте вони, на нашу думку, мають дещо інше – можливість розвитку власних здібностей, відчуття власної необхідності, моральне задоволення від того, що вони приносять користь суспільству, набувають нових знань тощо. Добровільність – це широке коло можливостей для саморозвитку, випробування себе в нових умовах і обстановці. Громадські формування з ОДК – це об’єднання людей, які відчують необхідність пошуку нових шляхів для надання своєму життю суспільної мети і цінності.

У зв’язку з тим що участь ГФ в ОДК визнана одним з елементів сучасної моделі ОДК [11], особливий науково-практичний інтерес являє собою питання вивчення особливостей їх мотиваційної готовності до такого суспільно значущого виду діяльності, успішне вирішення якого, на нашу думку, сприятиме більш ефективному відбору представників громадськості для участі в охороні державного кордону.

Мотиваційну готовність члена ГФ ми будемо розуміти як складну систему мотивів, яка активізує та скеровує особистість добровільного помічника на діяльність із забезпечення безпеки особи, суспільства і держави в прикордонних регіонах. Залежно від того як особистість усвідомлює суспільну значущість такого виду діяльності, її мотиви можуть виявлятися зовні у таких формах, як бажання, інтереси, ідеали, світогляд, вищі почуття, переконання щодо необхідності її виконання.

На сьогодні існує багато наукових публікацій, присвячених проблемам мотивації особистості до служби у Збройних Силах України (М. Й. Варій, М. І. Томчук), правоохоронних органах (О. М. Бандурка, В. О. Соколов), ДПСУ (О. Д. Сафін, Л. М. Дунець), роботи в підрозділах Міністерства з надзвичайних ситуацій (Г. С. Гребенюк). Однак у цих дослідженнях переважно вивчаються проблеми мотивації професійної діяльності, структура якої суттєво відрізняється від непрофесійної діяльності. Дещо відмітна й мотиваційна структура строкової військової служби, оскільки захист Вітчизни є конституційним обов'язком громадянина Української держави.

Другим структурним компонентом психологічної готовності члена ГФ з ОДК визначено нами когнітивно-операційну готовність, яку ми розглядаємо як рівень розвитку знань, умінь та навичок, необхідних члену ГФ для успішної діяльності у сфері ОДК, і сформованість відповідних психічних пізнавальних процесів та комунікативних якостей особистості.

Оскільки діяльність членів ГФ з ОДК характеризується особливими умовами перебігу, третім важливим компонентом їх психологічної готовності є емоційно-вольова готовність.

Емоції супроводжують увесь процес життєдіяльності людини. Жодної дії, жодного вчинку людина не може здійснити, попередньо не переживши це емоційно [4]. Переживання є складовою частиною будь-якого психічного стану людини. Психічні стани, що виникають у суб'єктів діяльності, пов'язаної з дією стрес-факторів, найчастіше є станами динамічного розузгодження, які характеризуються порушенням адекватних фізіологічних і поведінкових реакцій,

надзвичайно високою психофізіологічною “ціною” діяльності та призводять до порушення структури діяльності, зниження її ефективності та надійності [4]. До найбільш типових психічних станів, які виникають у працівників правоохоронних органів, науковці зараховують психічне напруження (В. В. Олійник, Ю. В. Ярошок), стрес (О. В. Тімченко, В. І. Мозговий), втоми (Ю. А. Галімов), тривогу, страх (О. М. Бандурка, Л. Е. Орбан-Лембрик) тощо. На нашу думку, такі стани можуть супроводжувати й діяльність громадських помічників прикордонників.

Регулятором конкретних актів поведінки суб’єкта діяльності постає його емоційно-вольова сфера, від рівня розвитку якої залежить ступінь вияву різних несприятливих станів, що виникають як відповідь на дію стрес-чинників зовнішнього середовища. Відчуття втоми та прагнення припинити діяльність, що виникає при втомленні, компенсуються такою вольовою якістю, як терплячість. Ця ж вольова якість виявляється і в інших станах, наприклад, при монотонії. Стан тривоги і сумнівів переборюється за допомогою такої вольової якості, як рішучість, стан страху – сміливості, фрустрації – наполегливості, емоційного збудження (злість, радість) – витримки. Однак у деяких випадках емоції, навпаки, стимулюють діяльність (натхнення, радість, у деяких випадках – злість), і тоді вияву вольового зусилля не вимагається. У цих випадках висока працездатність досягається за рахунок гіперкомпенсаторної мобілізації енергетичних ресурсів. Однак така регуляція є досить неекономною, оскільки завжди передбачає небезпеку перевтоми. Проте й вольова регуляція має свою “ахіллову п’яту” – надмірне вольове напруження може призвести до зриву у вищій нервовій діяльності. Тому П. В. Симонов вважає, що особистість повинна оптимально поєднувати сильну волю з певним рівнем емоційності [12].

Грунтуючись на зазначеному вище, можна стверджувати, що під емоційно-вольовою готовністю члена ГФ до ОДК ми будемо розуміти його здатність свідомо регулювати свою поведінку, дії у будь-яких ситуаціях повсякденної діяльності.

Підсумовуючи проведені дослідження, можна зробити такі висновки:

1. Аналіз наукової літератури з проблеми структурної організації психологічної готовності особистості до різних видів діяльності свідчить, що, незважаючи на певні розбіжності науковців щодо виділення структурних компонентів, її структурне наповнення визначається змістом та умовами конкретної діяльності.

2. Психологічну готовність члена ГФ до ОДК утворюють такі взаємопов'язані компоненти, як мотиваційна, когнітивно-операційна й емоційно-вольова готовності. Однак подана структура психологічної готовності є достатньо умовною, усі виділені компоненти не існують окремо один від одного, вони перебувають в умовах постійної взаємодії та взаємовпливу, утворюючи цілісну системну єдність, яка характеризує готовність громадського помічника до ОДК.

3. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів означеної проблеми, тому подальші наукові розвідки будуть спрямовані на розробку критеріїв та показників оцінки рівнів психологічної готовності членів ГФ до ОДК.

Список використаної літератури

1. Томчук, М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності : монографія / М. І. Томчук. – Хмельницький : НВП “Еврика”, 2003. – 154 с.

2. Чорна, І. М. Формування психологічної готовності майбутнього вчителя до профорієнтаційної роботи у школі : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / І. М. Чорна, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – К., 2003. – 21 с.

3. Дьяченко, М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Минск : Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1976. – 175 с.

4. Екстремальна психологія : підручник / [за заг. ред. проф. О. В. Тімченко]. – К. : ТОВ “Август Трейд”, 2007. – 502 с.

5. Занюк, С. С. Психологія мотивації : навч. посібник / С. С. Занюк. – К. : Либідь, 2002. – 304 с.

6. Корнилов, К. Н. Воля: Психология / ред. К. Н. Корнилов, А. А. Смирнов, Б. М. Теплов. – 3-е изд. – М., 1948. – С. 315–337.
7. Ломов, Б. Ф. К проблеме деятельности в психологии / Б. Ф. Ломов // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 5. – С. 3–32.
8. Климов, Е. А. Введение в психологию труда / Е. А. Климов. – М. : Культура и спорт, 1998. – 350 с.
9. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2002. – 512 с.
10. Закон України від 22 червня 2000 року “Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону” // Відомості Верховної ради. – 2000. – № 40. – Ст. 338.
11. Кабачинський, М. І. На варті рубежів Батьківщини: Прикордонні війська України в 1991–2003 роках : монографія / М. І. Кабачинський. – Хмельницький : Видавництво Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького, 2006. – 564 с.
12. Симонов, П. В. Мозговые механизмы эмоций / П. В. Симонов // Журнал высшей нервной деятельности. – 1997. – № 2. – С. 320–328.

Рецензент – доктор психологічних наук, професор Є. М. Потапчук